

ЩОДО ПОРЯДКУ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАМІНИ КРЕДИТОРА У ДВОСТОРОННІХ ДОГОВОРАХ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 1(36), с. 48–52

Попри те, що поняття заміни кредитора та його підстави передбачено законодавством України, на теоретичному та практичному рівнях постають питання щодо можливості заміни кредитора у двосторонніх договорах.

Правова природа поняття заміни кредитора у зобов'язанні чітко не визначена у законодавстві України. В юридичній літературі заміна кредитора розглядається як різновид заміни сторони у зобов'язанні в контексті переходу прав від первісного кредитора до нового. Відповідно до ст. 512 Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України): “Кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок: 1) передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги); 2) правонаступництва; 3) виконання обов'язку боржника поручителем або заставодавцем (майновим поручителем); 4) виконання обов'язку боржника третьою особою; 5) та в інших випадках, встановлених законом”. З такого трактування вбачається, що заміна кредитора опосередковує обіг прав вимоги, що виникають у зобов'язанні.

Перелік підстав для заміни кредитора є невичерпним, оскільки з розвитком економічних відносин та у зв'язку з вільними ринковими відносинами перелік підстав для заміни кредитора у зобов'язанні може значно розширюватися. Зважаючи на ч. 3 ст. 6 ЦК України, яка закріплює, що “сторони в договорі вправі відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд”, перелік додаткових підстав для заміни кредитора у зобов'язанні може встановлюватися в осно-

вному зобов'язанні чи регулюватися спеціальним нормативно-правовим актом.

Законодавець допускає заміну кредитора практично в усіх зобов'язаннях, крім тих, “які нерозривно пов'язані з особою кредитора, зокрема у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю” (ст. 515 ЦК України).

Попри те, що поняття заміни кредитора та його підстави передбачено законодавством України, на теоретичному та практичному рівнях виникають питання щодо можливості заміни кредитора у двосторонніх договорах.

Усі договори поділяються на односторонні, двосторонні та багатосторонні залежно від кількості наявних прав вимоги однієї сторони і зустрічного обов'язку іншої вчинити певні дії чи утриматися від таких [1, 533]. Нині на теоретичному рівні досить поширена дискусія щодо можливості переходу прав вимоги, які виникають із двосторонніх договорів. Основна проблема: чи можлива заміна кредитора без заміни сторони двостороннього договору в цілому. Серед науковців немає злагодженої позиції. О. А. Підпригора вважає, що у двосторонніх зобов'язаннях заміна осіб означає одночасно уступку вимоги і переведення боргу [2, 18].

В. В. Байбак, аналізуючи це питання, наводить думки науковців, які заперечують можливість переходу такого права до третіх осіб:

а) М. В. Кротов вважає, що заміна осіб у взаємному зобов'язанні потребує також переводу боргу, оскільки за допомогою цесії неможливо розділити зобов'язання та відступити тільки права, зберігши за собою обов'язки;

б) І. В. Єлісеєв дотримується подібної позиції, вважаючи, що у двосторонніх договорах права та обов'язки настільки пов'язані, що відступлення права вимоги без переведення обов'язку, який лежить на цеденті, означає розірвання договору [3, 94];

в) О. Г. Ломідзе стверджує, що передача стороною зобов'язання належного їй права відбувається без переводу зобов'язання, оскільки і виділення стороною зобов'язання із складу належного їй права, і передача окремої правомочності (наприклад, правомочності вимагати оплати) призвели б до порушення визначеної нормами права послідовності розвитку прав та обов'язків сторін [4, 17].

І. М. Трепцін наголошував, що зміст зобов'язань не допускає цесію тоді, коли зобов'язання є двосторонніми. Відступаючи своє право вимоги, кредитор повинен був би відступити і свій обов'язок, а це вже виходить за рамки цесії, оскільки вона застосовується тільки до активної сторони зобов'язання, а не до пасивної [5, 213–214].

На сьогодні більшість зобов'язальних правовідносин є двосторонньо-зобов'язуючі (кожна зі сторін має права та обов'язки). Як зазначає А. В. Пушкіна, можна розділити ці складні правовідносини на двоє простих і матимемо два об'єкти. Г. Ф. Шершеневич зазначав, що увага обох суб'єктів спрямована на те благо, яке одними набувається, а іншими втрачається. Тому об'єктом конкретних простих правовідносин виступатиме благо, потребу в якому правомочна особа задовольняє за допомогою зобов'язаних осіб [6].

Перехід прав вимоги, які виникли на підставі двостороннього договору, до третіх осіб цілком можливий та обґрунтований. При цьому, потрібно враховувати, що перехід прав може здійснюватися не тільки в межах інституту цесії (відступлення права вимоги на підставі правочину), а й на інших підставах, передбачених законом для заміни сторо-

ни у зобов'язанні. Вбачається, що звуження можливості переходу права вимоги тільки до цесії є недоцільним.

У ситуації із переходом прав та обов'язків по двосторонньо-зобов'язуючих договорах, потрібно розмежовувати можливість “заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні” та “заміни сторони договору”. Ці поняття не є тотожними, оскільки поняття “заміна кредитора чи боржника у зобов'язанні” може супроводжуватися переходом прав чи обов'язків окремо, чи то до нового кредитора, чи то до нового боржника. Внаслідок чого, кредитор чи боржник у двосторонньому договорі може бути замінений тільки в частині одного зобов'язання, а не цілого договору. У той час як при заміні сторони двостороннього договору відбуватиметься як заміна боржника, так і заміна кредитора, відповідно, до нового кредитора та боржника (які поєднуюватимуться в одній особі) одночасно переходитимуть права та обов'язки.

Якщо мову вести про перехід права вимоги із двостороннього договору на підставі правочину (відступлення права вимоги), то кредитор вправі передати таке право залишаючись при цьому боржником по договору. У цьому випадку не обов'язково, щоб одночасно до третьої особи переходили як права, так і обов'язки, обов'язок може бути виконаний боржником до передачі права вимоги. Наприклад, у справі № 12/559, розглянутій господарським судом Хмельницької області [7], встановлено, що одна сторона виконала свій обов'язок за двостороннім договором повністю до моменту передачі права вимоги за цим договором. Між Ос.-3 (постачальником) та Ос._2 (покупцем) укладено договір поставки, згідно з яким постачальник зобов'язався постачати (передавати) товар у власність покупця для використання його у підприємницькій діяльності, а покупець зобов'язався прийняти зазначений товар та сплатити за нього на умовах договору. Згодом, між Ос.-3 та Ос._1 було укладено договір про відступлення права вимоги, відповідно до якого Ос.-3 передає, а Ос._1 приймає на себе право вимоги першого і стає кредитором по договору поставки.

Як вбачається з матеріалів справи, поставщик (первісний кредитор) у повному обсязі виконав взяті за договором зобов'язання — передав продукцію покупцеві. При відступленні права вимоги відбулася лише заміна кредитора у зобов'язанні. Виконавши обов'язок за поставкою (оплативши товар), покупець передав своє право вимоги за договором новому кредиторові.

Звідси випливає, що права та обов'язки до нової сторони двосторонньо-зобов'язуючого договору можуть переходити як разом, так і окремо. При цьому, не обов'язково, щоб первісний кредитор виконував свій обов'язок, він може передати своє право вимоги за договором, залишившись при цьому боржником за договором. Наприклад, якщо покупець відступив своє право вимоги щодо передачі товару, а в договорі поставки зазначено, що оплата товару здійснюється у п'ятиденний строк після доставки товару покупцеві та на підставі акту приймання-передачі. Фактично, обов'язок по оплаті товару у покупця виникне тільки з моменту доставки товару та підписання акту приймання-передачі. Товар може бути доставлений новому кредиторові (у зв'язку із укладенням відповідного правочину), а оплату за такий товар зобов'язаний здійснити боржник. Таким чином, немає підстав для обмеження переходу прав вимоги, які виникають із двосторонніх договорів в обігу, оскільки заміна кредитора по одному зобов'язанню не супроводжуватиме заміну сторони договору в цілому.

Аналогічна ситуація складатиметься при виконанні поручителем зобов'язань за кредитним договором замість основного боржника. У такому випадку відбувається заміна кредитора у первісному (кредитному) зобов'язанні, де до поручителя переходить увесь спектр прав первісного кредитора.

Потрібно також звернути увагу на специфіку заміни кредитора у договорах оренди. Своєю точкою зору з приводу передачі права оренди землі висловила І. Спасибо-Фатєєва, яка вважає, що "... ст. 512 ЦК містить невичерпний перелік підстав переходу прав кредитора, а тому хоч і не можна стверджувати, що орендар є кредитором і він має право ви-

моги, але виходячи з визначення договору оренди землі у ст. 792 ЦК, за яким *орендодавець зобов'язаний* передати за плату орендареві земельну ділянку у володіння і користування на певний строк, виходить, що орендар є уповноваженою особою, тобто кредитором, а тому на нього поширюється ст. 512 ЦК (з її невичерпним переліком можливості заміни кредитора)" [8, 28].

Вважаємо, що право оренди (користування) можна розглядати з різних позицій:

1) як складову правомочність власника майна щодо користування своїм майном (у тому числі як право власника майна передавати майно в користування третім особам);

2) як складову зобов'язальних правовідносин, яка може містити правомочності орендаря вимагати передачі в користування об'єкта оренди у строк, обумовлений сторонами, надання доступу до такого об'єкта тощо.

У першому випадку право користування (оренди) виступатиме правомочністю власника речі. Таке право є абсолютним, презюмується, що треті особи не вправі посягати на таке право власника. У цій структурі виникають абсолютні правовідносини, де кожен зобов'язаний не порушувати право власника. Замінити кредитора у таких правовідносинах не можна, оскільки чітко не визначено зобов'язаних осіб та й по суті вимога власника майна стосується всіх і кожного, а не конкретно визначеного боржника. Більше того, таке право притаманне власнику та не може відчужуватися окремо від майна. Основними ознаками зазначеного права є те, що йому притаманне право слідування, об'єктом є річ, має безстроковий характер, користується цілковитим захистом [9].

Стосовно другого випадку, то ми розглядаємо право користування (оренди) як складову змісту відносних правовідносин між орендарем та орендодавцем, де чітко визначені сторони та їх права чи обов'язки. У такому випадку заміна сторони кредитора допускається.

У Законі України "Про оренду землі" від 6 жовтня 1998 р. (з наступними змінами та доповненнями) [10] законодавець передбачає різні способи переходу права оренди до орендарів:

1) перехід права оренди до спадкоємців чи до осіб, які використовували цю земельну ділянку разом з орендарем і виявили бажання стати орендарями у разі, якщо це не суперечить вимогам Земельного кодексу України та цього Закону;

2) перехід права оренди до одного з членів сім'ї засудженої фізичної особи — орендаря, який виявив бажання і може відповідно до закону стати орендарем, а в разі його відмови або відсутності таких — до осіб, які використовували цю земельну ділянку разом з орендарем, за їхньою згодою, якщо це не суперечить вимогам Земельного кодексу України та цього Закону;

3) перехід права оренди до особи, якій перейшло право власності на житловий будинок, будівлю або споруду, що розташовані на орендованій земельній ділянці.

Вбачається, що законодавцем чітко не розмежовано, яке саме право оренди переходить до нових орендарів та у якому випадку, що породжує в подальшому правові колізії на практиці. Зокрема, у перших двох способах переходу права оренди мова йде про перехід зобов'язального права вимоги, що виникло на підставі договору оренди землі у попереднього орендаря. У такому разі відбувається заміна кредитора у зобов'язанні, де до нового орендаря переходить увесь спектр прав, які мав попередній орендар. Цей факт також матиме важливе значення при обчисленні строку позовної давності, адже, відповідно до ст. 262 ЦК України, заміна сторін у зобов'язанні не змінює порядку обчислення та перебігу позовної давності. Тоді як при укладенні нового договору оренди строк позовної давності починається спочатку.

Відповідно до ч. 3 ст. 7 Закону України “Про оренду землі” “до особи, якій перейшло право власності на житловий будинок, будівлю або споруду, що розташовані на орендованій земельній ділянці, також переходить право оренди на цю земельну ділянку” [10]. Вважаємо, що в цьому випадку законодавець, передбачаючи перехід права оренди до нового власника майна, мав на увазі не зобов'язальне право оренди (право вимоги щодо користування земельною ділянкою),

а право власника щодо належного користування своїм майном. По-перше, таке право носить абсолютний характер; по-друге, не визначено конкретної зобов'язаної сторони; по-третє, за такого “переходу” попередній орендар втрачає право оренди та згідно з ч. 3 ст. 7 Закону України “Про оренду землі” “договором, який передбачає набуття права власності на житловий будинок, будівлю або споруду, припиняється договір оренди земельної ділянки в частині оренди попереднім орендарем земельної ділянки, на якій розташований такий житловий будинок, будівля або споруда”. Припинення договору оренди свідчить про відсутність правонаступника.

У такому випадку заміна сторони кредитора не відбувається, а виникає нове речове право власника будівлі щодо користування земельною ділянкою, на якій вона розташована. Тому пропонуємо внести такі зміни у Закон України “Про оренду землі”, а саме: 1) ч. 3 ст. 7 Закону виключити; 2) ст. 6 Закону доповнити ч. 5 такого змісту: “Особа, яка набула на праві власності житловий будинок, будівлю або споруду, що розташовані на орендованій земельній ділянці, також набуває право оренди на цю земельну ділянку. Договором, який передбачає набуття права власності на житловий будинок, будівлю або споруду, припиняється договір оренди земельної ділянки в частині оренди попереднім орендарем земельної ділянки, на якій розташований такий житловий будинок, будівля або споруда”.

Враховуючи наведене, доходимо висновку, що заміна кредитора у двосторонніх договорах можлива без заміни сторони договору в цілому та не забороняється законодавством України. Кредитор вправі залишитися боржником за договором, передавши своє право вимоги третій особі.

Література

1. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / За ред. В. М. Коссака. — К.: Істина, 2004. — 976 с.

2. Підпригора О. А. Цивільне право: Підруч. для студ. юрид. вузів та ф-тів. — К.: Вентурі, 1997. — 480 с. // [Електронний ресурс]: — Режим доступу: <http://pravouch.com/page/pidiprigorapravo/ist/ist-14--idz-ax258--nf-6.html>

3. Байбак В. В. Обязательственное требование как объект гражданского оборота. — М.: Статут, 2005. — 222 с.

4. Ломидзе О. Уступка права (цессия) // Российская юстиция. — 1998. — № 5. — С. 17.

5. Трепицын И. Н. Гражданское право губерний Царства Польского и русское в связи с Проектом Гражданского Уложения. Общая часть обязательственного права. — Варшава, 1914. — 345 с.

6. Пушкина А. В. Уступка требования как форма правопреемства в гражданском праве // [Электронный

ресурс]: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. — М.: РГБ, 2007. — (Из фондов Российской гос. биб-ки). — 200 с.

7. Рішення господарського суду Хмельницької області від 9 квітня 2009 року // Архів господарського суду Хмельницької області. — Справа № 12/559.

8. Спасибо-Фатеєва І. Науково-правовий висновок про відчуження права оренди // Землевпорядний вісн., 2010. — № 7. — С. 22–29.

9. Яворська О. С. Речові права за римським правом і сучасний рівень законодавчого регулювання // Юриспруденція. — 2006 / [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=354>

10. Про оренду землі: Закон України від 5 червня 2003 року // ВВР України. — 1998. — № 46. — 6 жовт. — Ст. 280.

Питання заміни сторони кредитора у двосторонніх договорах потребує детального регулювання на законодавчому рівні, зокрема щодо порядку здійснення такої заміни, підстав та форми правочинів, на підставі яких вступатиме у правовідносини новий кредитор.

Вопрос замены стороны кредитора в двусторонних договорах требует детального регулирования на законодательном уровне, в частности относительно порядка осуществления такой замены, оснований и формы сделок, на основании которых будет вступать в правоотношения новый кредитор.

Issues replacing the creditors in bilateral treaties require detailed regulation by law, including the exercise of such options, reason and form contracts under which to enter into a new relationship lender.

Надійшла 28 листопада 2012 р.